

TÜRKİYE’DE ASKERİ DARBE DÖNEMLERİNDE NÜFUS POLİTİKALARINA YÖNELİK DÜZENLEMELER*

REGULATIONS OF POPULATION POLICY PERIOD IN TURKEY IN MILITARY

Mehmet AKTEL¹, Salih SAYDAM²

1. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mehmetaktel@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6417-8498>
2. Yüksek Lisans Mezunlu, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, salihsaydam@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0001-7379-3476>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
26.09.2019 09.26.2019

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.11.2019 11.27.2019

DOI
10.20875/makusobed.625217

* Bu çalışma danışmanlığı Prof. Dr. Mehmet Aktel tarafından yapılan ve Salih Saydam tarafından yazılan “Yaşlanan Nüfusun Kamu Yönetimine Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Öz

Çalışma ile amaçlanan; Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin nüfus politikası üzerinde etkilerinin olup olmadığının 1923 yılından 2000’li yıllara kadar olan dönemde incelenmesidir. Çalışma 1923-1961 arası, 1961-1982 arası ve 1982-2000 arası dönemleri ele almaktadır. Çalışma literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Nüfus gibi stratejik, güncel tartışmalara konu olan ve güvenlik –ekonomi-siyaset-sosyolojik boyutu bulunan bir konuda, küresel güçlerin ve askeri darbelerin çok belirleyici olduğunu belirlemeye yöneliktir. Nüfusa yönelik süreçlere dışarıdan müdahale edilmesi toplumsal açıdan hoş karşılanmamış, toplumun genelini etkileyecek bu tür politikaların sivil siyasetle değil, askeri darbelerce yürütülmesi ayrı bir sorun alanı oluşturmuştur. Çünkü halk ile devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan sivil yönetimin ortadan kalkmasıyla birlikte, toplum tarafından kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus, Politika, Askeri Darbeler, Kamu Yönetimi,*

Abstract

The aim of this study is to examine whether the coups d’état in Turkey had impacts on population policy beginning from 1923 till up to the 2000s. The study is a literature review and covers the periods between 1923-1961, 1961-1982 and 1982-2000. The study asserts that global forces and coups d’état are determinant on population which is a contemporary debate topic and possessing strategic importance alongside with security-economic-political-sociological dimension. The external intervention of the population-oriented processes is not welcomed from the social point of view and the implementation of such policies affecting the whole society by coups d’état instead of civil politics has created a separate problem area. Since the society was not accepted the population policies that the coup administrations want to implement right after the disappearance of the civil administration which provides the connection between the people and the state.

Keywords: *Population, Policy, Military coups, Public Administration,*

1. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEN 2000'Lİ YILLARA NÜFUS ÇALIŞMALARI VE POLİTİKALARI

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, birçok anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı olarak görülebilir. Ancak Osmanlı döneminden gelen bilgilerin çoğu hem sağlıklı verilere dayanmamakta hem de gerçekleşen büyük değişimler nedeniyle bu bilgilerin güncellenmesi sorunu bulunmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında, nüfusun uluslararası ölçütlere uygun bir şekilde sayılması ve mevcut insan kaynağının niteliğini ölçmek son derecede gerekliydi (Bozbeyoğlu ve Tamer, 2004: 73).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti hala İmparatorluğun yoğun savaş döneminin etkilerini yaşamaktaydı. Özellikle bu dönemde temel iş gücü olarak nitelendirilebilecek olan genç erkek nüfusta, önemli eksiklikler bulunmaktaydı (Shorter, 1985: 424). Savaş dönemlerinin etkisiyle meydana gelen bu durum, Cumhuriyetin önünde çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak yer almaktaydı (Behar vd., 1999: 36). I. Dünya Savaşı sürecinde uluslararası arenada devletler mevcut siyasi ortamdan hoşnutsuz olmakla birlikte, kendilerine yeni egemenlik alanları oluşturmaya çalışmışlardır. Özellikle Wilson Prensiplerinin temelini oluşturan kendi geleceğini belirleme hakkı, nüfusu ve etnik kökeni ulusal egemenliği temellendiren bir olguya, nüfusun niceliğini ise siyasi anlamda bir egemenlik silahına dönüştürmüştür (Boztaş, 2014: 169).

Türkiye Cumhuriyeti için nüfus, yeni bir devlet olması ve nüfusun sahip olduğu stratejik önem dolayısıyla çok önemli bir hal almıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen, uluslararası arenada Türkiye'nin egemenlik hakları nüfus meselesi temelinde tartışılmaya devam etmiştir. Örneğin 1924 yılı için İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türkiye nüfusunu 9 milyon olarak hesaplamıştır. Fransızlar ise 10 milyon olarak hesaplamış ve bu sayının yalnızca 1,8 milyonunu Türk olarak kabul etmiştir. İtalya'da iktidara gelmesinden bu yana egemenlik alanını genişletmek isteyen Mussolini ise, 1926 yılına ait söylemlerinden birinde, Türkiye nüfusunu 6 milyon olarak belirterek, siyasi ihtiraslarını meşrulaştırmak istemiştir (Türkay, 1962: 4).

Bu karışık ortamda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel amacı, Misak-ı Milli ile saptanıp Lozan Antlaşması ile siyasal sınırları çizilen ulusal toprakları, Türk nüfusu ile doldurup uluslararası tartışmaları sonlandırma amacı taşımaktadır (Arı, 1992: 410). 1920 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM'de yaptığı bir konuşmada “*Ulusumuzun sağlığının korunması ve desteklenmesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun artırılması ve böylece ulusumuzun bireylerinin dinç ve çalışmaya yetenekli bir şekilde yetiştirilmesi gereklidir.*” diyerek nüfusun önemini vurgulamıştır (Fişek, 1986: 37). Mustafa Kemal Atatürk nüfusa yönelik sürekli demeçler vermiştir. 1 Mart 1923'te dördüncü toplanma yılının açılış töreninde nüfusu memleketin en hayati meselelerinden biri olarak tanımlamış ve uygulamaya konulacak olan iktisadi, askeri, mali ve idari yeniliklerin nüfusun miktarını doğru bir şekilde tespit edilemeden başarıya ulaşamayacağını belirtmiştir. Bu nedenle en kısa zamanda çağdaş yöntemlerle bir nüfus sayımı yapılmasının zorunluluğunu vurgulamıştır (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006: 303).

1.1. 1923 ve 1961 Arası Dönem

Cumhuriyet döneminde nüfus sayımı için yapılan ilk resmi hazırlık, sayım işlerini düzenli bir şekilde yürütmek amacıyla, 1926 yılında Başbakanlığa bağlı yarı merkezîyetçi bir sistemle çalışan İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jacquart getirilmiştir. Kurum 28 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiştir (Tamer ve Çaylin, 2004: 74). Başlangıçta yarı bağımsız olarak görünen söz konusu kurum, merkezîyetçi anlayışın güçlenmesi ile birlikte, 1930 yılında çıkarılan 1554 sayılı İstatistik Kanunu çerçevesinde istatistik işlerinin merkezi sisteme göre yürütülmesi esasını benimsemiştir (Güriz, 1975: 20).

Devlet yöneticilerinin 1927 nüfus sayımı verilerini, kurulmaya çalışılan ulus devlet anlayışını temellendirmek için kullanması ile sayımın önemi daha da artmıştır (Çakmak, 2009: 90). 1927 nüfus sayımı ile devletçi politikalara yönelik en önemli verilerin tutulması sağlanmış ve kalkınma yatırımlarında kullanılacak bilgiler toplanmıştır. Bu sayım, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olması açısından da oldukça önemlidir. Bu nedenle sayımın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için

adeta ülkede seferberlik ilan edilmiştir. Nüfus sayımının doğru bir şekilde yapılması hem ulusal hem de uluslararası alanda ülke egemenliğine yönelik meşruiyet tartışmalarının sonlandırılmasını da sağlayacaktı. Bu sebeple 1927 nüfus sayımı öncesinde dönemin önemli bir iletişim aracı olan gazeteler aracılığı ile vatandaşlara ve memurlara nüfus sayımının başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gerekli bilgilendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye nüfus sayısının bir beka meselesi olarak görülmesi, kaçınılmaz olarak bazı ön tahminler gündeme getirmiştir. Bu tahminlere göre 12-13 milyon nüfus iyimser karşılanmış, 10 milyonun altı kötümser olarak kabul edilmiştir. Nüfus sayımının sonuçları 4 Kasım 1927’de Camille Jackquart tarafından açıklanmış, Türkiye nüfusu 14 milyon olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç ülkede ve yöneticilerde bayram havası estirmiştir. Sayım sonuçlarının istatistik bilimine uygun bir şekilde hesaplandığı vurgulanarak, uluslararası tartışmalarında önüne geçilmek istenmiştir (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004: 73).

1927 nüfus sayımı politik baskı süreçleriyle gerçekleşen ve ilklere vesile olması bakımından bazı eksikliklere sahip olsa da, ülkemizin geleceği açısından önemli bir girişimdir. İnsan gücünün temel üretim ve askeri güç olarak kabul edildiği XX. yy başlarında, ülke nüfusunun arttırılması siyaset gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Nüfusun gelişimine ve arttırılmasına yönelik 22 Mart 1932 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası Grup Heyeti kararı ile “Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu Nüfus Komisyonu” kurulmuştur. Komisyonun görüşleri Türkiye’nin 1923 ve 1961 yılları arasındaki nüfusa yönelik tutumunu güzel bir şekilde özetlemektedir. Komisyon özellikle diğer ülkelerin geçirdikleri nüfus gelişmelerini yakından takip etmiş ve bu gelişmelerden yola çıkarak Türkiye’nin nüfus gelişimine yönelik çıkarımlarda bulunmaya çalışmıştır. Komisyon İngiltere ve Belçika gibi Avrupalı devletlerinin nüfuslarının iki katına ulaşmasının 1821 ve 1901 yılları arasındaki seksen yıllık bir süreci kapsadığını belirtmiştir. Arjantin ve Kanada gibi ülkelerde bu süre 19 yılda gerçekleşmiş olsa da bu gelişmede göçmenlerin etkisinin büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Ülkemizin bu kadar yoğun bir göç alamayacağından yola çıkılarak, komisyon çocuk ölümlerinin düşürülmesi ve doğurganlığın teşvik edilmesini öncelikli politikalar arasına almıştır (Türkay, 1962: 5).

Şevket Süreyya Aydemir Mayıs 1932’de döneminin etkili yayın organlarından biri olan Kadro Dergisi’nde “Çok Nüfuslu Anadolu” başlıklı yazısında nüfus sorununa değinmiştir. Buna göre Anadolu coğrafyasının bütün tarihi devirlere kıyasla şu anda en az nüfusa sahip olduğu bir dönemden geçtiği gerçeğinden hareketle, 14 milyon civarında olan Anadolu nüfusunu kısa sürede iki katına çıkarmanın gerektiğini belirtmiştir. Eğer ki Türkiye bu nüfus gelişimini sağlayamaz ise Anadolu coğrafyasının fazla nüfuslu ülkelerin egemenlik iddiasına konu olacağı tehlikesinden bahsetmiştir. Ülkemiz nüfus artışının önündeki en büyük engelin çocuk ölümlerinin yüksek oluşundan kaynaklandığı, hatta diğer ülkelere kıyasla en fazla ölüme ülkemizde rastlanıldığı belirtilmiştir (Aydemir, 1932: 31-32).

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu genel görüşler bağlamında nüfusu arttırıcı politikaların etkin bir şekilde yürütülebilmesi için birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlar; 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu, 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu, 2510 sayılı İskân Kanunu ve 1938 yılında evlenme yaşının düşürülmesi gibi yasal düzenlemelerle nüfusu arttırıcı politikaları desteklemek hedeflenmiştir (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013: 50).

Cumhuriyetin nüfusu arttırmaya yönelik girişimlerinde karşılaştığı en önemli sorun, çocuk ve anne ölümlerinin çok yüksek oluşudur. Bu olumsuzluklar ülkemizi halk sağlığı konusunda adımlar atmaya yöneltmiştir. 6 Mayıs 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu yukarıda da belirtildiği gibi hem toplum sağlığı hem de nüfusun arttırılmasına yönelik önemli hükümler içermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık hizmetlerinin toplumun geneline yayılamaması, salgın hastalıkların yaygınlığı, ortalama yaşam süresinin düşüklüğü ve çocuk ölümlerindeki yaygınlığın engellenmesi amaçları, bu kanunda kendisine yer edinmiştir. Kanunda toplum sağlığına yönelik hükümlerin yanı sıra, doğum kontrol yöntemlerine de değinilmiştir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 152. maddesinde doğum kontrol maddelerinin satışı belirli şartlara bağlanmıştır.¹

Bu kanunları incelediğimizde Türkiye’nin ulusal bir politika olarak nüfusunu hızlı bir şekilde arttırmayı hedeflediğini görmekteyiz. İlerleyen zamanlarda yasal düzenlemeler daha da sıkılaştırılarak, doğum kontrol yöntemlerinden faydalanma hakkı kısıtlanmış, kürtaj yasadışı kabul edilmiştir. Örneğin

¹ Resmi Gazete, S. 1489, 6 Mayıs 1930.

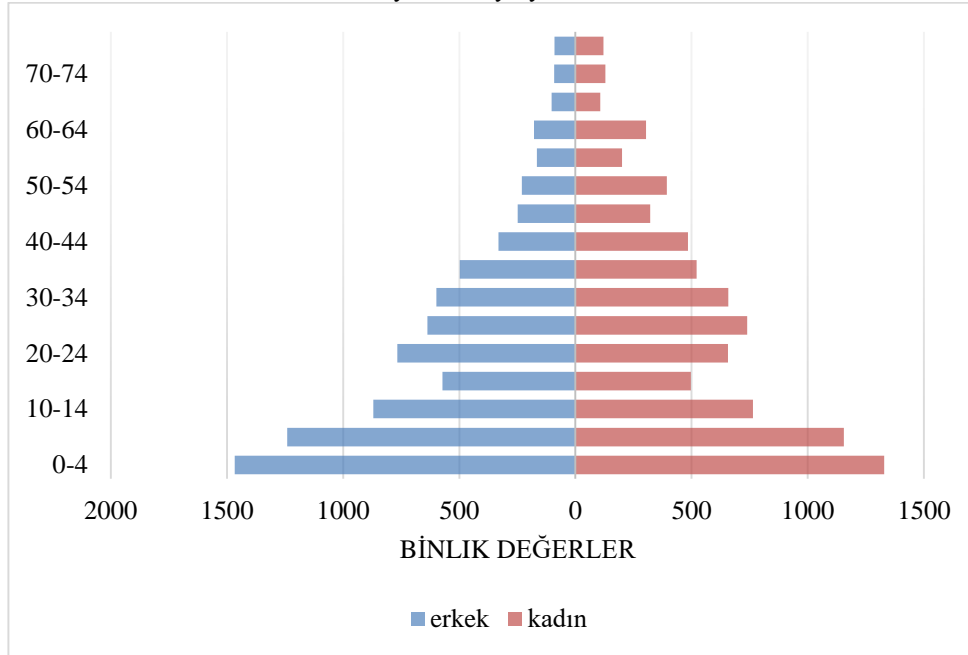
1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza kanununda “kasten çocuk düşürmek ve düşürtmek cürümleri” başlıklı 4. fash ile bu fiiller ceza tehdidi altına alınmıştır (Türkay, 1962: 6).

Ayrıca doğum kontrol yöntemleri, reklamları ve eğitimi de yasaklanmış ve geniş aileler finansal olarak desteklenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında görev yapan hükümetlerin hepsi, nüfusun artmasını önemli bir ulusal amaç olarak görmüşlerdir. Buna yönelik olarak evli ve çocuklu olan memurların, diğer memurlara oranla daha fazla ücret almaları planlanmış, bu görüşler 30 Mart 1926 yılında çıkarılan 788 sayılı Memurin Kanunu ile yasallaştırılmıştır. Bu yasaya göre toplamda beş yıllık bir hizmet süresi bulunan bir memurun bir çocuğu yarı ücretle, diğer çocuğunun ise 3'te 1 ücretle yatılı okullara kayıt yaptırabilmesi, 10 yıl hizmet etmiş bir memurun ise bir çocuğunun parasız diğer çocuğunun ise yarı ücretle yatılı okullara kayıt yaptırabileceği belirtilmiştir.²

Şehirli nüfusa yönelik üretilen bu politikaların yanı sıra kırsal kesimde de doğumu arttırmaya yönelik politikalar uygulanmıştır. Örneğin altyapı gelişimi için 2 Haziran 1929 ve 1525 sayılı Şose ve Köprüler kanunuyla birlikte vatandaşların yol yapımında çalıştırılmaları gündeme gelmiştir. Bu kanuna göre yılda ortalama kuvvetle çalışan bir işçinin çalışması temel alınarak, 18-60 yaş arası her erkek vatandaş günde 6 saat boyunca çalışacak ya da 4 lira verecekti. Ancak doğumları teşvik için 1929 yılında 5'ten fazla çocuğa sahip olan ailelerin yol vergisinden muaf tutulmaları kabul edilmiştir.³ 1930 yılında ise 6 ve daha fazla çocuklu ailelere madalya verilmesi, yine çok çocuklu ailelere hazineye ait topraklardan tarla bağışlanması uygulamaları hayata geçirilmiştir (Başar, 2010: 28). 1934 yılında çıkarılan yasal düzenlemelerle Türkiye'ye göç edenlerin yerleşmesi kolaylaştırılmış, göçler desteklenmiştir (Çakmak, 2007: 41-42).

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımının ilk uygulanan nüfus sayımı olması ve alt yapıdaki eksiklikler ile beraber bazı istatistikî hataların bulunması, yeni bir sayım yapılmasını gerekli kılmıştır. Nüfusun niteliğinin ve sayısının belirlenmesine çok önem veren ülke yöneticileri, 20 Ekim 1935'te ikinci bir nüfus sayımı gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Bu tarihten itibaren 1935 ve 1990'lı yıllara arasında, sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında, Türkiye'nin toplam nüfusu 16 milyon 158 bin 18 olarak hesaplanmıştır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre artış miktarı yaklaşık binde %21,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran oldukça yüksek ve öngörülemez bir artıştır. Bu derece fazla bir artışın meydana gelmesinde, 1927 yılında nüfusun tam anlamıyla sayılamaması büyük bir etken olmuştur (Türkay, 1962: 7).

Grafik 1. 1935 yılı Türkiye'ye Ait Nüfus Piramidi

Kaynak: 1927-2000 DİE Genel Nüfus Sayımları verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

² Resmi Gazete, S. 336, 30 Mart 1926.

³ Resmi Gazete, S. 1214, 2 Haziran 1929.

1935 ve 1945 yılları arasındaki dönem Türkiye'yi ve dünyayı derinden etkilemiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonucunda dünya siyaseti durgunlaşmamış, aksine tarafların tekrardan çatışmaya hazırlanmalarına yol açmıştır. Türkiye'de bu koşullar altında hem bir güvenlik endişesi meydana gelmiş hem de artan milliyetçiliğin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan arda kalan Müslüman Türk topluluklarının Türkiye'ye göçü hızlanmıştır. II. Dünya Savaşı'na yönelik hazırlıklar kapsamında, erkeklerin geniş çaplı ve uzun süreli askere alınmasıyla ülke üretimi ve nüfus artışı sekteye uğramıştır. Her ne kadar göçler vasıtasıyla toplam nüfusta kısmi artışlar meydana gelse de bu artış miktarları, önceki yıllara göre oldukça düşük kalmıştır. 1940 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında nüfus artışı konusunda göze çarpan en önemli olay Hatay'ın 30 Haziran 1939'da anavatana katılmasıyla birlikte 208.116 kişinin ülke nüfusuna eklenmesidir. 1935 ve 1950 yılları arasında ise ülkemize önemli ölçüde göçmen gelmiş ve toplam sayı 152.130 kişi olmuştur. Bu dönemde dikkati çeken bir diğer konu ise İsrail'in kurulmasıyla beraber ülkemizde bulunan Musevi cemaatten 28.000 kişinin İsrail'e göç etmiş olmasıdır (Türkay, 1962: 11-12).

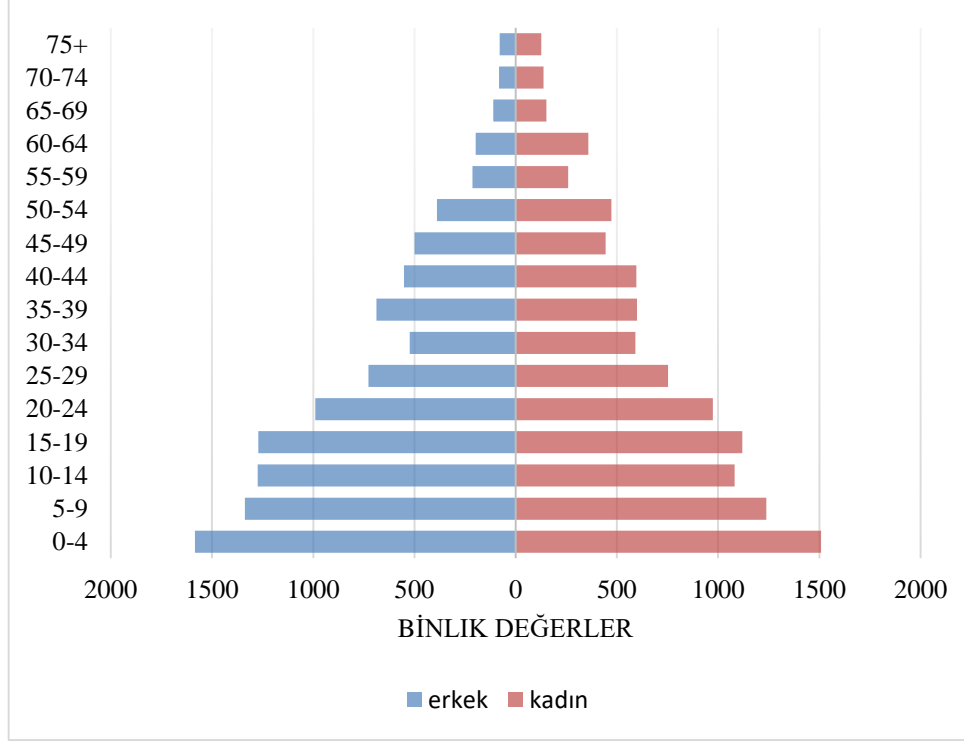
1920-1930 yılları arasında nüfus artış hızı %2 civarındayken, 1950'li yıllara gelindiğinde savaş ortamının sona ermesiyle birlikte nüfus artış oranları tekrardan yükselmeye başlamış %3'lük artış oranları yakalanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından sıtma hastalığının yok edilmesi, antibiyotiklerin ve çocuk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasıyla dünya genelinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranları azaltılmış, seferberlikten dönen askerlerinde etkisiyle birlikte bir bebek patlaması sürecine girilmiştir. Kırdan kente göçün de artmasıyla nüfus bir sorun olarak gündeme gelmeye başlamıştır. İşsizlik, sağlık hizmetleri, kentleşme ve eğitim sorunları daha fazla görünür hale gelmiştir (Akin, 2007: 85).

1945 ve 1950'li yıllar dünya siyasetinin yeniden inşa edildiği yıllar olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen politik ve toplumsal belirsizlikler, ulus üstü örgütlenmeler vasıtasıyla çözülmeye çalışılmıştır. 25 Nisan 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler'in (BM) kurulmasıyla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın galipleri olan müttefiklerin dünya çapında politika üretiminin önu açılmıştır. Beş daimi üyenin etrafında şekillenin BM'de daimi üyelerin desteklemediği herhangi bir kararın kabul edilmesi imkânsız hale gelmiştir (Aral, 2013: 9). BM'nin sahip olduğu bu eşitsizliğe rağmen, sahip olduğu küresel etki, ülkelerin bu organizasyona katılımını hızlandırmıştır. Türkiye'de bu duruma kayıtsız kalmayarak 24 Ağustos 1945 tarihinde 6902 sayılı kanunla BM'ye üye olmuştur. BM çatı bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli politika alanlarında kendi bünyesinde kuruluşlar oluşturarak, dünya genelinde siyasi ve ekonomik politikalarını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Ayrıca 7 Nisan 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), dünya çapında sağlık politikalarının geliştirilmesi rolünü üstlenmiştir. DSÖ özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık sorunları hakkında çalışmalar yapmıştır. DSÖ ülkelerin sağlık planlamalarını nasıl yapmaları gerektiğini, hangi alanlara öncelikler verilmesi gerektiğini, nasıl bir sağlık örgütü kurulması gerektiği hakkında düzenlemeler ve ölçütler ortaya koymuştur. Uluslararası kuruluşların ürettikleri politikalar ülkemizde hayata geçirilen hizmetlere ve yasal düzenlemelere önemli etkilerde bulunmuştur. Bu dönemde ulus üstü kurumların aldığı kararların yerelde hayata geçirilebilmesi için, batı bloğundaki ülkelerin mevcut kamu yönetimi anlayışı ABD'nin öncülüğünde değişime uğramıştır. Bu değişimin hayata geçirilebilmesi için Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Gelişim Ofisi (USAID) ve BM'nin öncülüğünde reform çalışmaları hızlandırılmıştır. Buradan hareketle 1952 yılında Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü kurulmuştur (Kayıkçı, 2007: 70).

BM bir çatı kuruluş olarak üye ülkelerin uygulayacakları nüfus politikalarına yönelik genel çerçeveleri belirlemiştir. BM'nin tanımına göre nüfus politikaları; nüfusun büyüklüğü, artış hızı, mekânsal dağılım ve nitelikleri gibi önemli demografik değişimleri etkilemek suretiyle, ekonomik, sosyal, demografik siyasal ve diğer toplumsal hedeflere yardımcı olmak amacıyla hazırlanan politikalar ve programlar olarak tanımlamıştır (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013: 4). Uluslararası düzlemde nüfus hakkında bu tür düzenlemeler yapılmasına karşın, ülkemizde gerçekleşen demografik değişimleri inceleyecek ve politika üretiminde bulunacak merkezler yok denecek kadar azdı. Nüfusun hızla artmaya başladığı 1950 ve 1960 arası dönemde ülkemizde nüfus bilim alanında eğitim yapan tek kuruluş, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı olarak hizmet veren İstatistik Enstitüsü'dür (Peker, 2009: 138).

Çok partili siyasi yaşamın etkili olduğu 1950'li yıllarda Demokrat Parti hükümeti, parti programlarında nüfusu arttırıcı politikalara özellikle yer vermeye dikkat etmiştir. (Behar vd., 1999: 60). Bunun yanı sıra demokrat parti yönetiminde yıllık nüfus artış hızlarında önemli miktarlarda artışlar meydana gelmiştir. 1950 genel nüfus sayımında ülke nüfusu 20 milyon 947 bin 188 kişi yıllık nüfus artış hızı ise binde 21,75 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2. 1950 yılı Türkiye'ye Ait Nüfus Piramidi

Kaynak: 1927-2000 DİE Genel Nüfus Sayımları verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1955 ve 1960 yıllarında gerçekleştirilen nüfus sayımlarında ise yıllık nüfus artış hızları sırasıyla binde 27,75 ile 28,53 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1960 yılında gerçekleşen yıllık nüfus artış hızı ülkemizin nüfus gelişiminde zirveyi temsil etmiştir. 1960 sayımında ülke nüfusu 27 milyon 754 bin 820 kişiye ulaşmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012: 5). Yukarıdaki piramitten de anlaşılacağı üzere ülkemizin 0-4 ve 5-9 yaş nüfusunun toplam ülke nüfusu içerisindeki payı hızla artarak bağımlı nüfusta önemli artışlar meydana gelmiştir. Ülke nüfusunda yaşanan bu hızlı artış, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yöneticilerimizin ana hedeflerinden birini oluşturmasına karşın, 1950'li yıllardan itibaren nüfusun kalkınmayı sağladığı yerine, kalkınmayı engellediği savı kabul edilmeye başlamıştır (Oktay, 2014: 40).

Uluslararası alanda bu görüşün yaygınlaşmasıyla birlikte nüfus arttırıcı politikaların yerine, halk sağlığına yönelik çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminden 1952'li yıllara kadar çocuklara özel bir halk sağlığı planlaması yapılmamıştır. Çocuk ölümlerindeki yüksek oran nüfus artış hızının yüksekliğine ve kadın sağlığına yönelik olumsuzlukları arttırmıştır. 1952 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile DSÖ ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNİCEF) arasında yapılan antlaşma ile ana çocuk sağlığı merkezleri kurulmaya başlamıştır (Dirican, 1998: 19). Kurulan bu merkezlerde beş ilke belirlenmiştir. İlk olarak koruyucu hizmetlere öncelik verilmelidir. İkinci ilke çalışan ve üretim çağındaki nüfusa yönelik hizmetlere önem verilmeli, çünkü üretici çağda olan bireylerin hastalığı ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Üçüncü ilke hastalıklara en çok yakalanan nüfus gruplarına yönelik hizmetler öncelikle ele alınmalıdır. Dördüncü ilke nüfusun çoğunluğuna yönelik hizmetlere önem verilmelidir. Son olarak halkın beslenme düzeyini yükselterek çalışmaları amaçlayan hizmetlere yoğunlaşılmalıdır (Dirican, 1998: 26).

BM nüfus ve nüfus planlamaları hakkında küresel bir tutum izleyebilmek amacıyla 21 Ağustos ve 10 Eylül 1954'te Roma'da bir nüfus konferansı düzenlemiştir. Bu konferans nüfus politikalarının ulusal uygulamalardan ulus üstü uygulamalara geçilmesinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Geçmiş

dönemlerde nüfusun askeri, siyasi ve ekonomik bir güç olarak ele alınan bakış açısında değişime gidilmeye başlanmıştır. Bu dönemde BM'nin nüfusa yönelik bakış açısı, nüfusun kaynaklara, sermayeye, yatırımlara, işsizlik ve tarımsal üretimle ilişkisine, sosyal değişimler ile ekonomik gelişmelere olan etkisine yoğunlaşmıştır. Bu konferansta yüksek doğum oranlarına sahip olan ülkelerin, doğum oranlarını düşürmesi gerektiği düşüncesi ilk kez gündeme taşınmıştır. Ancak Sovyet Rusya ve Katolik kilisesi bu görüşlere muhalefet ederek karşı çıkmıştır. Hızlı nüfus artışının kaynaklar üzerindeki olumsuz etki gösterdiğine yönelik eleştirilere, Sovyetler kaynak yetersizliğinin sorun teşkil etmediğini, sorunun kaynakların düzgün bir şekilde dağıtılamamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Roma Nüfus Konferansı'nda katılımcıların sert fikir ayrılıkları, konferans sonunda üzerinde mutabakata vardıkları resmi bir karar ya da tavsiye metni ortaya çıkmasını engellemiştir (Transactions of The Faculty of Actuaries, 154: 262-267).

Bu konferansın en önemli özelliği, gelecekte nüfus üzerine gerçekleşecek olan tartışmaların fitilini ateşlemesidir. Özellikle nüfus ve kalkınma arasında ilişki kurulması, ülkemizin nüfus politikasını değiştirmesine yönelik uluslararası politika üreticileri ile yakın işbirliğine girilmesine yol açmıştır. Ölüm oranlarının yüksekliği ve hızlı nüfus artışı ekonomik büyümenin üzerinde büyük bir yük olarak görülmüştür. Nüfusa yönelik bu yeni anlayıştan Türkiye'de etkilenmeye başlamıştır. 1955 ve 1960 arası dönemde halk sağlığı çalışmalarının hız kazanmasıyla birlikte, hızlı nüfus artışının halk sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi gündeme gelmeye başlamıştır. Kadının sık bir şekilde doğurmasının önemli sağlık sorunları oluşturduğu vurgulanmıştır. Dönemin sağlık hizmetlerinin yetersizliği sık doğum yapan kadınlarda ölüm riskini arttırmakta, sık ve çok sayıda doğum yapan kadınlarda kadın hastalıkları baş göstermekte ve yetersiz beslenme sebebiyle erken yaşlarda sağlık sorunları oluşmaktadır (Dirican, 1998: 74).

Nüfusu artışına yönelik politikaların popülerliğini kaybetmesi ve hızlı nüfus artışının kamu kaynaklarının etkin kullanımını engellemeye başlamasıyla birlikte, geçmiş dönemlerde hızlı nüfus artışını desteklemek amacıyla çıkarılan mevzuattaki düzenlemelerinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'nin 1955 yılının sonundan itibaren gerçekleştireceği bu değişimde, yabancı yardım vakıfları önemli rol oynamıştır. Bebek ve çocuk ölümlerinin yaygın olduğu bu dönemde, çocuk sağlığı çalışmalarında kullanılabilmesi için İhsan Doğramacı'nın girişimleriyle Rockefeller Vakfı'ndan (<https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/our-history/>, 02.04.2019)⁴ 1956-1957 yılları arasında 1 milyon dolardan fazla bir yardım temin edilmiştir. Yine İhsan Doğramacı'nın girişimleriyle çocuk bakımı ve sağlığında uygulanan eski Alman eğitim sisteminin yerine, Amerikan Sistemi'nin getirilebilmesi için yine Rockefeller Vakfı ile çalışmalar yapılmıştır (Küçük, 2018: 110). Doğramacı'nın ve Rockefeller Vakfı'nın faaliyetleri sadece Türkiye temelli olmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan bir kapı olarak buradaki devletlerinde sağlık eğitiminde dönüşümünün gerçekleşmesinde bir merkez olarak konumlanmıştır (Erdem ve Rose, 2000: 141-142).

1958 yılına gelindiğinde Sağlık Bakanlığının, üniversite ve uzmanlar tarafından yürütülen doğurganlığın kontrolü hakkındaki çalışması, doğum kontrol yöntemlerini tekrardan gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, doğum kontrol yöntemlerini yasaklayan sert hükümlere rağmen, halen yasa dışı yollarla doğum kontrol yöntemlerinin uygulandığı, bu uygulamaların kontrol altına alınmadığı vurgulanmıştır. Bu yasadışı uygulamalar neticesinde kadınların hayatlarını tehlikeye attıklarını ve kısır kalabildiklerini belirtmişlerdir (Türkay, 1962: 52).

Bu sorunlarla mücadele için doğum kontrol yöntemlerinin yasal çerçevede serbest bırakılması, sağlık sorunları dışında ise kürtaja izin verilmemesi önerilmiştir. SSBYB bu yasal değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için Adalet Bakanlığı'nın görüşünü talep etmiş, ancak olumlu bir cevap alamamıştır. Toplum ve siyaset 1923'ten bu yana uygulanan nüfus ve aile planlaması politikasını değiştirmeye çekimser ve eleştirel yaklaşmıştır. Çekimserlik geleneksel toplum yapısıyla açıklanmaya çalışılmıştır (Kişnişçi, 1974: 68).

Nüfus ve aile planlamasında yaşanan politika değişiminin daha çok dış kaynaklı yardımlar ve uzmanlarla gerçekleştirilmeye çalışılması, geçici doğum kontrol yöntemleri yerine bireyin

⁴ Rockefeller Foundation (Rockefeller Vakfı) 1913 tarihinde John D. Rockefeller tarafından Newyork'ta kurulmuştur. Bir yardım kuruluşu olarak kurulan vakıf 1950'li yıllardan itibaren dünya genelinde nüfus çalışmaları ve aile planlamaları uygulamalarında önemli rol oynamıştır.

doğurganlığını ilelebet elinden alan yöntemlerin benimsenmesi, toplum tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1960 darbesinin ardından demokratik kurumların ortadan kalkmasıyla, yeni nüfus ve aile planlaması kanunlarının kabul edilmesi bu tepkinin geçerliliğini kanıtlamaktadır.

1.2. 1961 ve 1982 Arası Dönem

27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbe, Türkiye’nin politika üretim biçimleri üzerinde oldukça derin etkiler bırakmıştır. Askeri darbe ile birlikte daha çok bürokratların ve uzmanların politika üretiminde görev aldığı bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin politika üretimine etkilerini daha da arttırmalarıyla, Türk siyasetinde yeni bir politika üretim ve uygulama aşamasına geçilmiştir.

Türkiye’nin ekonomik büyümesi, ülkede gerçekleşen nüfus artışı oranlarıyla karşılaştırıldığında, hızlı nüfus artışının ekonomik büyümenin olumlu etkilerini ortadan kaldırdığı görüşü öne çıkmıştır. 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbenin önemli bir ayağını da ekonomik çalkantılar oluşturmuştur. Hızlı nüfus artışı ve kırdan kente göçün hızlanmasıyla kitlelerin kontrol edilebilmesi sorunu ortaya çıkmıştır (Çamurcu, 2005: 96). Ayrıca bu dönemde ABD öncülüğündeki batılı ülkelerde, hızlı nüfus artışının büyümeyi engellediği görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının kontrol altına alınmasına yönelik bir fikir birliği oluşmuştur (Grimes, 1999: 377). Bu durum darbeyi gerçekleştiren kadroların hem yeni bir nüfus politikası hem de yeni bir sağlık hizmetleri örgütlenmesi yapılması konusunda fikir birliğine yol açmıştır (Peker, 2009: 143).

Türkiye’de ekonomik ve sosyal kalkınmayı hızlandırmak ve buna yönelik politikaların oluşturulması amacıyla, 30 Eylül 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Planlı dönem olarak adlandırılan bu süreçte DPT ve Sağlık Bakanlığı uzlaşısı ile geleneksel nüfus politikasının değiştirilmesi kabul edilmiş, doğum oranını düşürmeye yönelik politikalar, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda kendine yer bulmuştur. Planda yüksek doğum oranlarına, nüfus ile ekonomik gelişme arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekilmiştir. Hızlı nüfus artışının ekonomik gelişmeyi engellediği, bu nedenle ekonomik gelişmeyi mümkün kılacak seviyeye indirilmesinin milli bir politika haline getirilmesi önerilmiştir (DPT Yayını, 1963: 67). Planda doğum oranlarının yüksekliği sebebiyle yılda ortalama 900 bin bebeğin ülke nüfusuna katılmakta olduğu ve bunun ekonomik gelişmeyi kötü etkilediğinin altı çizilmiştir. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yeni nüfus politikasına yönelik bazı önerilere yer verilmiştir. İlk olarak gebeliği önleyici bilgilerin ve araçların yayılmasını yasaklayan kanun hükümlerini kaldırmak; ikinci olarak sağlık hizmetlerinde çalışan personelin yeni nüfus politikası konusunda kursa tabi tutulması; üçüncü olarak nüfus planlaması eğitimi yapılması ve son olarak gerekirse ilaç ve araçların parasız dağıtılması imkânlarının araştırılması önerilmiştir (Cillov, 1966: 141-144).

27 Mayıs darbesinin ardından nüfus politikasını değiştirmeye yönelik düzenlemeler TBMM’de yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. 1962 yılında TBMM’de doğumu azaltıcı nüfus politikaların kabulü büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Söz konusu düzenlemeleri içeren 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ancak 10.4.1965 yılında yasallaşabilmiştir. Nüfus politikasını değiştirmeye yönelik girişimler liderlerin ve uzmanların öncülüğünde olmuştur. İsmet İnönü 24.06.1963 tarihinde bu kanun tasarisının gerekçesini sunarken şu şekilde bahsetmiştir “*Diğer memleketlerde aile planlaması ve doğum kontrolü gibi terimlerle ifade edilen nüfus planlamasını biz nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasında milli geliri süratle arttıracak bir fark tesis edemediğimiz takdirde duyurmak, onları buna inandırmak, bundan sonra da az sayıda çocuk sahibi olmak isteyen veya çocuğu istemeyen ailelere her çeşit yardımda bulunma diye tarif ediyoruz*” diyerek nüfus planlamasının kabul edilmesi için çalışmıştır (Kışınışçı, 1974: 67). Aile planlamasına karşı eleştirileri hafifletmek ve toplumu bu yöntemlere karşı olumsuz bakış açılarını değiştirmek amacıyla 1963 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı doğum kontrolünün İslamiyet’te yasaklanmadığını belirten bir fetva yayımlamıştır. (Cillov, 1966: 146).

1960’lı yıllardan itibaren ABD nüfus artışını fakirliğin ve siyasi istikrarsızlığın, gelişmekte olan ülkeler ile üçüncü dünya ülkeleri içerisinde yaygın olmasının temel nedeni olarak görmüştür. Buradan hareketle ABD’nin uygulamaya koyduğu nüfus politikaları ülkeden ülkeye farklılık göstermiş olsa da genelde benzer uygulama yöntemleri içermektedir. Bu destekleme çalışmalarında sivil toplum örgütleri ile uluslararası örgütlerden yoğun bir şekilde faydalanmıştır. Örneğin yerelde ailelere uygulanacak aile

planlaması uygulamaları için International Planned Parenthood Federation (IPPF) (<https://www.ippf.org/about-us>, 02.04.2019)⁵, üçüncü dünya ülkelerinde uygulanacak olan nüfus politikalarını hayata geçirebilmek amacıyla, Ford Vakfı, (<https://www.fordfoundation.org/about/about-ford/our-origins/>,02.04.2019)⁶, Rockefeller Vakfı ve Population Council (<https://www.popcouncil.org/about/timeline>, (02.04.2019)⁷ gibi sivil toplum kuruluşları, planlamalar sırasında gerekli olan maddi kaynakları sağlayabilmek için United States Agency International Development (USAID) (<https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history>, (02.04.2019)⁸, bu politikaların yaygınlaştırılmasını sağlamak için United Nations Population Fund (UNFPA) <https://turkey.unfpa.org/tr/node/9295>, (02.04.2019)⁹ ve Dünya Bankası gibi ulus üstü kuruluşlarla işbirliğine gidilmiştir (Hartman, 1995: 59-60).

Türkiye'nin yeni bir nüfus politikasına geçmesinde 1950'li yılların sonlarında başlayan uluslararası kuruluşların çalışmaları 1960'lı yıllarda hız kazanmıştır. Ülkemizde uzun süreli uygulanan pronatalist yöntemler, yeni uygulanmaya çalışılan nüfus politikasının hayata geçirilmesinde zorluklar yaramaktaydı. Ayrıca nüfus planlaması için yaşamsal görülen istatistik veriler, sağlıklı bir şekilde elde edilememekteydi. Hükümet bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla 1963 yılında SSYB, DİE ve USAID uzmanlarıyla birlikte "Devamlı Nüfus Araştırma Projesinin Tesis Programı" isimli bir proje hazırlamıştır (Heperkan ve Ruwford, 1991: 108).

Türkiye'nin nüfus planlaması çalışmalarına Amerika, İsveç ve İngiltere gibi ülkeler yoğun yardımda bulunmuştur. ABD merkezli Population Council Türkiye'de nüfus planlamasıyla ilgili araştırma yapılmasına yardım etmiştir. Yine ABD merkezli The Pathfinder Fund ülkemize aile planlaması konusunda destek ve teşvikte bulunmuştur. Merkezi Londra'da bulunan IPPF ise Türkiye'de aile planlamasını destekleyerek her yıl bütçesinden belirli bir miktarda yardımda bulunmuştur. İsveç hükümeti ise aile planlamalarına destek amacıyla basılacak olan yayınlar için ofset matbaası makinelerini ülkemize hediye etmiştir (Erenus, 1991: 338). Sağlık alanındaki dönüşüm faaliyetlerinde de yabancı vakıfların önemli yardımları olmuştur. 1964 yılında İhsan Doğramacı'nın girişimleriyle Hacettepe Sağlık Fakültesi için Rockefeller Vakfı 225.000 dolar maddi yardımda bulunmuştur. Ayrıca 1967-1972 yılları arasında müdürlüğünü Nusret Fişek'in yaptığı, 1967 senesinde ülkemizde nüfus bilim alanında eğitim ve araştırma yapma amacıyla kurulan Hacettepe Nüfus Etütleri merkezine Rockefeller vakfı 250.000 dolar maddi yardımda bulunmuştur (Erdem ve Rose, 2000: 142). Ford Vakfı ise 1967 ve 1970 yılları arasında toplamda 682.000 dolarlık bir yardım yapmıştır. (Erdem ve Rose, 2000: 156). Ford Vakfının yaptığı bu yardımlar vasıtasıyla nüfus bilimi alanında eğitimlerine doktora seviyesinde devam etmek isteyen 14 öğrenci ABD ve İngiltere'ye gönderilmiştir (Peker, 2009: 153-154).

1963 yılında Population Council uzmanları tarafından 300 köy ve 5000 kişi üzerinde uygulanan araştırmayla kırsal kesimde yaşayan vatandaşların sahip olmak istedikleri çocuk sayıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmaya göre katılımcıların %60'ı 2 ya da 4 çocuk istemekte ve daha fazla çocuk

⁵ International Planned Parenthood Federation (Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu), Margaret Sanger ve Lady Rama Rau tarafından 24 Kasım 1952'de kurulmuştur. Kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol edebilmelerini savunan bir sivil toplum örgütüdür. 2017 yılında dünya genelinde 134 birlik ile toplamda 166 ülkede yaklaşık 208.6 milyon kişiye hizmet vermiştir.

⁶ Ford Foundation (Ford Vakfı) Henry Ford'un oğlu Edsel Ford tarafından 1936 yılında kurulmuştur. İlk başlarda bilimsel araştırma, eğitim ve yardım amacıyla faaliyet göstermiştir. 1940'lı yıllarda Edsel Ford'un ölmesiyle birlikte, oğlu Henry Ford II vakfın başına geçerek vakfi uluslararası bir yardım kuruluşuna çevirmiştir. Özellikle Marshall planıyla birlikte vakfın dünya genelinde üstlendiği rol önemli ölçüde artmıştır.

⁷ Population Council (Nüfus Konseyi), John D. Rockefeller tarafından 1952 yılında nüfus politikaları oluşturulması amacıyla kurulmuştur. Özellikle eğitim burslarıyla demografi alanında uzman yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Yapılan araştırmalar ile yeni tip doğum kontrol yöntemleri araştırılmıştır.

⁸ United States Agency International Development (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı) John. F. Kennedy tarafından 3 Kasım 1961 yılında kurulmuştur. Kuruluşunun arka planında Marshall ve Truman doktrinleriyle ortaya konan, gelişmekte olan ülkelerdeki komünizm ve yoksulluk sorunlarıyla mücadele yer almıştır. Açlıkla mücadele, nüfus planlaması, sağlık, eğitim ve insan kaynakları yönetimi gibi alanlarda gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde çeşitli politikalar üretilmiş uygulamışlardır.

⁹ United Nations Population Fund (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu), 1969 yılında çalışmalarına başlayan UNPF, 1971 yılında Türkiye'de faaliyetlerine başlamıştır. Ülkemizde özellikle anne ve çocuk sağlığı alanında çalışmalar yapmıştır. Günümüzde bu çalışmalar halen devam etmektedir.

sahibi olmayı istememektedir. Katılımcıların %67’si doğum kontrolleri yöntemleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istemektedirler. 1963 yılında doğum kontrol ürünlerinin satışı ve üretimi hala yasaklı konumdaydı (Akın, 2007: 90).

10 Nisan 1965 tarihinde yürürlüğe giren 557 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, değişen nüfus planlaması politikasının yasal dayanağını oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında doğumu arttırmak amacıyla yasaklanan doğum kontrol yöntemleri, bu yasa sayesinde yasal fiiller haline gelmeye başlamıştır. Türk Ceza Kanunu’nda yer alan hükümler, bu yasa ile ortadan kaldırılmıştır. Yasa ile bireysel özgürlükler ve seçimler nüfus planlamasının temelini oluşturmuştur. Örneğin yasanın 1. maddesinde nüfus planlaması ebeveynlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları şeklinde tanımlanmıştır. Burada istenmeyen gebeliklerin önlenmesi amacıyla doğum kontrol yöntemlerinin uygulanmasının önü açılmıştır. Ancak tıbbi zorunluluklar dışında gebeliğin sona erdirilemeyeceği de (<https://saglik.sozlugu.org/castration/>, 02.04.2019) yasada yer almıştır. Yasa ile kısmi anlamda doğum kontrol yöntemleri serbestleştirilmiştir.

Türkiye nüfusunun, eğitim seviyesinin düşüklüğü, geleneksel toplum yapısının etkinliğini sürdürmesi ve geniş ailenin önemsendiği bir dönemde, nüfus planlamasının hayata geçirilebilmesi için, kamu kuruluşlarının öncülüğünde, uluslararası kuruluşlar ve gönüllü kuruluşların ortaklaşa hareket etmesi planlanarak, doğum kontrol yöntemleri halka tanıtılmaya çalışılmıştır. 557 sayılı kanunla askeri, resmi ve gönüllü teşekküllerle, SSYB’nin koordinasyonunda bir nüfus planlaması organizasyonu kurulmaya çalışılmıştır. Nüfus planlaması hizmetlerinin halka mevcut sağlık örgütleri aracılığıyla ulaştırılması planlanmıştır. Sağlık Bakanlığına bağlı kuruluşlar, hastaneler, doğumevleri, ana çocuk sağlığı merkezleri, sağlık ocakları, hükümet tabiplikleri birer nüfus planlaması kliniği adını alarak bir kamusal örgütlenme ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Behar vd., 1999: 42).

1593 sayılı Umumi Hıfzı Sıhha Kanunu’nda kürtaj uygulaması sert hükümlerle yasaklanmıştı. Ancak ülkemizde doğuma bağlı kadın ölümlerinin yüksekliği nedeniyle, 557 sayılı kanundaki düzenlemelerle gebeliğin anne sağlığını tehdit etmesi ve doğacak olan çocuğun ağır maluliyetle doğacak olması durumunda kürtaj, SSYB’nin yetkili kılacağı kurulların objektif incelemelerine dayanan gerekçeli raporları üzerine yasal bir işlem haline gelmiştir. SSYB 557 sayılı kanunun uygulanması için kendi bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurulmuş ve doğum kontrolü ilaçlarının ve aletlerinin dağıtımı için poliklinikler oluşturulmuştur. Ayrıca bakanlık nüfus planlaması uygulamaları için Milli Savunma, Milli Eğitim ve Köy İşleri bakanlığı ile irtibata geçmiştir (Kışnişçi, 1974: 69).

Uluslararası alanda ise 30 Ağustos-10 Eylül 1965 tarihleri arasında Belgrad Nüfus Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans ölüm oranları, nüfus patlaması, kırdan kente yaşanan yoğun göçün kentleşmeye etkileri, hızlı artan nüfusun tarımsal üretime olumsuz etkileri ve artan işsizlik gündemleriyle toplanmıştır. Belgrad Konferansı hızlı nüfus artışına yönelik kamu farkındalığı oluşturmayı hedefleyen bir kongre olmuştur. Özellikle hızlı nüfus artışının yarattığı olumsuz ekonomik dışsallıklardan bahsedilerek, nüfusun kontrol altına alınmasının ekonomik büyümeyi hızlandıracağı fikri genel kabul görmüştür. Hızlı nüfus artışına yönelik bu görüş birliğinin yanı sıra, nüfus planlamasını başarıyla yürüten Japonya ise hızlı bir şekilde düşen nüfus artış hızı karşısında farklı bir sorunla karşılaşmaktaydı. Ancak küresel çapta bir nüfus artışı sorunu yaşandığı için bu konu gündemde yeterince yer edinememiştir. Kadın emeğinin yoğun nüfus artışı ve geleneksel aile yapılarından dolayı ekonomi dışında kalması ekonomik gelişmeyi azaltan önemli bir engel olarak tasvir edilmiştir. Bütün bunların yanı sıra hızlı nüfus artışına karşın dünya kaynaklarının sınırlılığı katılımcıları endişelendiren önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. (Journal of The Institute of Actuaries (1886-1994), 1966: 91-96) Paul Ehrlich’in *Population Bomb* kitabı bu endişeleri dünya gündemine taşımış, birçok bilim adamı dünyanın hızlı nüfus artışıyla felakete sürüklendiğini ileri sürmüştür (Ehrlich, 1988).

Belgrad Nüfus Konferansı’ndaki bu görüşler ülkemizi de doğrudan etkilenmiştir. 1968 ve 1972 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın da nüfusun ekonomiye etkileri tahlil edilmeye çalışılmıştır. 1965 yılında düzenlenen nüfus sayımına göre nüfusumuz 31 milyon olarak hesaplanmıştır. Ülkemizde yaşanan hızlı nüfus artışından dolayı ülkemizde bağımlı nüfus olarak adlandırabileceğimiz, 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranı %42 seviyesindeyken, bu oran gelişmiş ülkelerde %25-30 civarındadır. Ülkemizde genç bağımlı nüfustaki bu yüksek oran kamu harcamalarının artışına yol açmış ve büyümenin yavaşlamasında temel etken olarak görülmüştür (DPT Yayını, 1968: 46-47).

II. Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında "Nüfus Planlaması" görüşünün yerine "Aile Planlaması" görüşü kendine yer edinmeye başlamıştır. Bu plandan itibaren anne ve çocuk sağlığı konularına daha fazla değinilmiş, her yıl ortalama doğurganlık çağındaki nüfusun %5'ine hizmet götürülerek aile planlaması hizmetlerinin geliştirilmesi öngörülmüş, toplamda 2 milyon kadına ulaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca aile planlaması hizmetlerinin kırsala götürülmesi, önemli bir hedef olarak kendine yer edinmiştir (Başar, 2010: 30). Nüfus planlaması ile aile planlaması kavramlarının aralarındaki fark, nüfus planlaması daha geniş bir kapsamda nüfus politikası ile ilgili olan uygulamaların ve tedbirlerin tümüdür. Devletin kurumları ya da ilgili kuruluşlar aracılığıyla yasal düzenlemeler eşliğinde yürütülen uygulamalardır. Aile planlamasında ise ailenin ve bireyin rızası ortaya çıkmaktadır. Nüfus planlamasında devletin koyduğu politikalara ve hedeflere göre ihtiyari önlemler ele alınırken, aile planlamasında sadece doğum kontrol yöntemleri serbest hale getirilerek, bu uygulamalardan yararlanma bireyin kararına bırakılmıştır (Saraç, 1992: 64).

1970'li yıllardan itibaren, hızlı nüfus artışının ülkemiz ekonomisine etkilerine yönelik araştırmalar hız kazanmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri Population Council uzmanı Lewis S. Anderson'nun Ford Vakfı'nın desteğiyle yaptığı incelemedir. Bu çalışmaya göre, 1960'lı yıllarda ülkemizde buğday üretiminin düşük seyretmesi ve hızlı nüfus artışı ülkemizi buğday ithalatına yönlendirmiştir. Türkiye nüfusu bu artış hızıyla her 28 yılda bir nüfusunu ikiye katlayacağı da göz önünde bulundurulduğunda, 1970'li yıllara gelindiğinde 35 milyon olacağı hesaplanmıştır. Bu sayının 20 milyonunun Adana ve Samsun'un batısında, 10 milyonunun ise doğuda yaşayacağı hesaplanmıştır. Ancak bir yılda doğan bebeklerin toplamda %45'i doğuda dünyaya gelmektedir (Anderson, 1970: 1).

Bu hızlı nüfus artışı sonucunda kırdan kente göç oldukça hızlanmıştır. 1950 ve 1965 yılları arasında yaşanan nüfus artışı ve göç vasıtasıyla Ankara'nın nüfusu 9 yılda ikiye katlanırken, İstanbul ve İzmir 18 yılda nüfuslarını ikiye katlamıştır. Türkiye nüfusu bu hızla artmaya devam ederse 2019'da Türkiye nüfusunun 140 milyon olacağı hesaplanmıştır. Kırdan kente göçün etkisiyle de bu nüfusun yalnızca 10-15 milyonu kırdan toprağa bağlı yaşayacaktır. Tarımda makineleşmeye bağlı olarak traktör üretimi kırdan kente göçte önemli bir paya sahiptir. 1967'de 12.000, 1968'de 19.000 traktör üretilmiştir. 1969 yılı itibariyle Türkiye'de toplam 110.000 traktör bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda hizmete sokulan bir adet traktör, ortalama 8 ailenin yani 70 kişilik bir insan kitlesinin kırdan kente göçmesine neden olmaktadır. Nüfusun bu denli hızlı artması ve göç, kamusal hizmetleri olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Eğer nüfus artış hızı 10 yıl içerisinde %1.5 azaltılabilirse 1980'den sonraki nüfus projeksiyonlarına göre şehirlerde yaşayacak olan 55 milyonluk bir topluluk, 1995 yılı yerine 2015 yılında kentlerde var olacaktır. Sosyal harcamalar dikkate alındığında, ilkökul, ortaokul ve yüksekokul maliyeti 1967'de 261 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Eğer Türkiye nüfusu %2,6 oranında artmaya devam ederse 2000'li yıllarda bu maliyetin 3.090 milyon dolar olarak gerçekleşeceği hesaplanmıştır. Eğer 1975 yılına kadar nüfus artış hızı %2 oranına düşürülebilirse, 2000'li yıllara gelindiğinde bu harcamalardan 423 milyon dolar tasarruf edilecek ve toplam maliyet 2.667 milyon dolar olarak gerçekleşecektir (Anderson, 1970: 2-3).

Nüfus planlaması hizmetlerinin başarıya ulaşabilmesi için 67 ilden oluşan Türkiye 16 bölgeye ayrılmış, her bir bölgeye yönetici atanmıştır. Her ilde aile planlaması klinikleri kurulmuş, Türkiye geneli kliniklerin sayısı 491'e yaklaşmıştır. Kırsal kesimdeki nüfus artışını yavaşlatmak amacıyla mobil ekipler kurulmuş, bir erkek ve bir bayandan oluşan ekiplerle köylerde eğitimler verilmiştir. Bu mobil servislerin finansal giderleri, devlet ve USAID'in 1965 yılında imzaladıkları yardım antlaşmasıyla sağlanmıştır. 2 yıllık zorunlu askerlik süresince de erkeklere yoğun bir aile planlaması eğitimi verilmiş, bu eğitim askeri servis tarafından karşılanmıştır. Ayrıca radyo ve gazete bültenleri vasıtasıyla doğum kontrolü eğitimi desteklenmeye çalışılmış, aylık bültenler muhtarlar vasıtasıyla kırsal alana dağıtılmıştır (Anderson, 1970: 5).

Yabancı vakıfların 1960 askeri darbesinin ardından, Türkiye'nin yeni bir nüfus politikasına geçmesi için birçok çalışma yaptığı görülmektedir. Bu vakıfların böyle bir misyonu benimsemesinde Kuzey Amerika, Avrupa ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerin dünya genelindeki egemenliklerini kaybetme endişesi etkili olmuştur. Bu durum üstü kapalı bir şekilde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere bir tür politika dikta etmeye dönüşmüştür. 1960-70'li yıllarda Ford Vakfı nüfus bilimi alanında çalışacak uzman kadroları yetiştirmek için üniversitelere yoğun desteklerde bulunmuştur. (Caldwell ve

Caldwell, 1986: 140). ABD öncülüğünde gerçekleştirilen politika uygulamaları, nüfus ve aile planlaması başlıkları altında toplumlara aktarılmaya çalışılmıştır (Grimes, 1999: 379).

Aile ve nüfus planlamasına yönelik gerçekleştirilen bu adımlar, toplumda farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Ancak 1961 darbesinin ardından teknokrat yöneticiler tarafından tepeden inme şeklinde harekete geçirilen nüfus ve aile planlaması yöntemleri halk nezdinde tam anlamıyla benimsenememiştir. Ayrıca bu politikaların bir dayatma yöntemiyle dış yardımlar ve yabancı uzmanlar tarafından yapılması, bu uygulamalara toplumun şüpheci bir tavırla yaklaşmasına yol açmıştır. Özellikle 1961 darbesinden yoğun bir şekilde etkilenen muhafazakâr kesim bu politikaları hem kendi aleyhlerinde hem de ülkenin aleyhine görmüştür.

Dikkati çeken bir diğer nokta ise 1965 yılında yürürlüğe giren 557 sayılı yasa konusunda toplumun tutumudur. Bu yasayla birlikte serbestleştirilen doğum kontrol yöntemlerine kırsal kesimdeki kadınların aksine, İstanbul ve İzmir gibi sanayi şehirlerinde yaşayan eğitim düzeyi yüksek kadınlar karşı çıkmıştır. Bu ilginç durumla birlikte şehirli nüfusun büyük bir kısmı, büyüyen nüfusun ticareti arttıracığını düşünerek, doğum kontrol yöntemlerini kabullenmekte zorlanmışlardır. Milliyetçi muhafazakâr olarak tanımlayabileceğimiz gruplar ise Türkiye'nin uluslararası alanda siyasi ve askeri gücünü arttırabilmesi için büyük bir nüfusun gerekli olduğunu belirtmişlerdir (Akın, 2007: 92). Bu nedenle ülkemizde uygulamaya koyulmaya çalışılan nüfus ve aile planlaması yöntemleri, milletimizin ve ülkemizin geleceği için tehlikeli görülmüş ve yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bu politikalarla amaçlanan şeyin Türk milletinin şahsiyetini ve kendine güven duygusunu yıkarak onu kendisine yabancılaştırmak ve maddi kazanımları ön plana çıkartarak, nüfusun kontrol altına alınmasına yönelik kasıtlı uygulamalar olarak ele alınmıştır. (Yörükoğlu, 1971: 3).

Nüfus hakkındaki tartışmalara muhafazakâr kesimde önemli etkiler bırakan ve günümüzde ülke yönetimine etki eden siyasetçileri yetiştiren Sabahattin Zaim'de kayıtsız kalamamıştır. 1973 yılında yayımladığı *Türkiye'de Nüfus Meselesi* adlı eserinde ekonomik yönden nüfus politikası uygulamalarını ele almıştır. Bu eserinde dünyanın içerisinde bulunduğu hızlı nüfus artışı olgusunun sanayileşmiş ülkelerin bundan bir yüzyıl önce geçirdiği hızlı nüfus artışı sürecinin benzeri olduğunu belirtmiştir. Dünya üzerinde bir nüfus patlaması olduğuna yönelik olumsuz görüşün aksine, bu durumun geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesi sonucunda ortaya çıkan bir gerçeklik olarak ele almıştır. Hızlı nüfus artışı sanayileşme ve ekonomik gelişmenin bir çıktısı olduğu için, nüfus artışına yönelik suni müdahalelerin, devletlerin ekonomik gelişmesine olumsuz etkiler bırakacağını savunmuştur. Bir diğer eleştiri noktası da hızlı nüfus artışının kıtlığa ve felakete yol açacağı iddiasıdır. Yazar bu konuda dünya tarım üretiminin %4 artarken dünya nüfusunun %2 oranında arttığını belirterek sorunun dünya kaynaklarının eşit dağıtılmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Sabahattin Zaim'e göre hızlı nüfus artışının işsizliğe olumsuz yönde etki ettiği yönündeki görüşü her ne kadar doğru gözükse bile, nüfus artış hızını azaltmak kısa ve orta vadede işsizlik probleminde çözüm olmayacaktır. Üstelik uzun vade de gerekli ekonomik büyüme sağlanamazsa, nüfus artış hızı azalsa bile işsizliğin giderilmesi esasen mümkün olmayacaktır. Hızlı nüfus artışının fakirliği doğuracağı savı ise gelişmiş ülkelerin tarihsel gelişim süreçleri incelendiğinde doğru bir sav olarak görünmediği ortaya çıkmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkeler sanayi devriminden itibaren gerçekleştirdikleri ilerlemeyi yoğun bir şekilde üretim yapan nüfuslarına borçluydular. Nüfus ve aile planlaması uygulamasını savunan uzmanların en temel dayanakları olan halk sağlığı uygulamaları ise yazar tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Sürekli sağlık sorunlarının öne sürülerek hedef saptırıldığını, bu uygulamalarda siyasi bir amaç olduğunu vurgulamıştır. Bu saptırmadaki temel neden dünya siyasetine yön veren devletlerin, yeni gelişen nüfus hareketleriyle birlikte güçlerini kaybetme korkuları olduğunu ileri sürmektedir (Zaim, 1973: 7-11).

Sabahattin Zaim'in bu düşünceleri muhafazakâr camianın nüfus ve aile planlaması hakkındaki düşüncesini çok güzel özetlemektedir. Onun özellikle daha 70'li yıllarda çocuğun aile içerisinde ahlaki gelişimi için, ailede çocuk sayısının en az üç olması gerektiğini önermiştir (Zaim, 1973: 76). Nüfus ve aile planlamalarının ardında siyasi bir emel olduğu düşüncesi, sadece muhafazakârlar tarafından değil aynı zamanda milliyetçi düşünürler tarafından da paylaşılmıştır. Enis Gökyiğit Yörükoğlu 1965 nüfus sayımında Türkiye'de 2.913.357 kişinin ana dil olarak kendilerine Türkçe dışında bir dil belirlemelerini işaret etmiş ve bu nüfusun 2.674.978'inin 10.000'den az nüfuslu yerleşim yerlerinde yaşadığını belirterek, doğum kontrol yöntemlerinin bu yerleşim yerlerine neredeyse hiç götürülmediğini belirtmiştir. Spiral yöntemi uygulanarak rahim içine yerleştirilen araçlarla bir insanın üreme yeteneğinin

ilelebet elinden alınabilmesini eleştiren Yörükoğlu, bu tutumun gelecekte ülkemizin siyasi bütünlüğünü bozacağını belirtmiştir. Bu uygulamalarla ülkede değişik etnik kökenli topluluklar yaratılmak istendiğini ileri sürmüştür (Yörükoğlu, 1971: 34-35).

Ülkemizde uygulamaya konulan nüfus ve aile planlaması uygulamalarına yönelik önemli eleştirilerden biride Akdeniz Sabri'nin 1977 yılında yayımladığı *Çağımızda Nüfusun Önemi ve Türkiye'nin Nüfusu* adlı eseridir. Bu eserde ülkemizde nüfus planlaması ve aile planlaması uygulamalarına karşı önemli eleştiriler getirilmiştir. Doğum oranlarının üzerinde nüfus planlaması ve aile planlaması gibi suni baskılar yaratmak, toplumun gelişimine ket vurmaktadır. O dönemdeki ülkelere bakıldığında İkinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşen bebek patlaması olayı hariç, ülkelerin genel anlamda doğum oranları düşme eğilimi göstermiştir. Türkiye'nin gelişme evresindeki nüfusunun ilerleyen yıllarda artış hızı zaten yavaşlayacaktır. Ancak gelişme evresindeki nüfusa yönelik bu suni müdahaleler, Türkiye'nin gelişimine olumsuz etki edecektir (Sabri, 1977: 28-29).

Türkiye gerekli yasal ve kamusal düzenlemeler yapmasına, uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliği oluşturmaya karşın, doğum oranlarının azaltılması konusunda beklenen tepeden inme politikaları benimsememiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi adından gerçekleşen nüfus politikası değişikliği, özellikle yukarıda bahsettiğimiz eleştiriler doğrultusunda, geleneksel toplum özelliğini koruyan Türk toplumu tarafından kolayca kabul edilememiştir. Bunda seçimle iş başına gelmiş Demokrat Parti'nin tasfiye edilmesi, bu politikaların siyasi kabul ayağını aksak bırakmıştır. Darbe her ne kadar başarılı olmuş olsa da toplumun çoğu yeni yönetimin politikalarına çekimser yaklaşmıştır. Ayrıca kırdan kente göçün çok yoğun olarak yaşandığı bir dönemde şehirlerin nüfusu artmış, çarpık kentleşme ve kamu hizmetlerine yoğun ihtiyaç duyan bir kitlenin oluştuğu görülmüştür.

Kentlerde yaşanan bu değişim ve gelişim, hızlı nüfus artışıyla mücadeleyi kırsaldan kente taşımıştır. Kırsaldan kente göçen ve sanayi sektöründe çalışan işçilerin sayılarının artması, aile planlaması uygulamalarının bu kitle üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. 22-24 Kasım 1973 yılında Türk hükümeti, Uluslararası İşçi Örgütü (İLO) (<https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang-en/index.htm>) (02.03.2019) ve UNFPA'nın mali yardımlarıyla düzenlenen "Nüfus Sorunu ve Organize Sektörde Aile Planlaması" sempozyumu buna güzel bir örnektir. Bu konferansta, aile planlaması uygulamalarının kentte yaygınlaştırılmasının gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü kırdan kente göç ile birlikte, kırsal alanın aile yapısı şehre taşınmaya başlamıştır. Ayrıca aile planlaması uygulamalarının şehirde daha kolay uygulanacağı belirtilmiştir. Nüfus planlaması kanunu ve aile planlaması uygulamaları SSYB'nin tekelinden çıkarılarak, diğer bakanlıklar, üniversiteler, sanayi kuruluşları ve sendikalarında yer almasını savunulmuştur. Çalışma bakanlığı ve bu bakanlığa bağlı kuruluşlar işçi sağlığı ve aile planlamasına yer veren çalışmalar yapmalıdır. Bu çalışmaların gerçekleştirilmesinde yaşanacak kaynak sıkıntılarında, uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliğine gidilmesi önerilmiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 23-25).

III. ve IV. Beş Yıllık Kalkınma Planlarından (DPT Yayını, 1973- DPT Yayın No: 1664, 1979) itibaren hızlı nüfus artışı, uzun vadede çözümlenmesi gereken sorunların arasında yer almıştır. Bu kalkınma planlarında, herhangi bir politika uygulaması öngörülmemiştir. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ana çocuk sağlığı ile aile planlaması hizmetlerinin birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise daha çok ana çocuk sağlığı konularına değinilmiştir (Doğan, 2011: 301-302). Toplumun genel eğilimi olan yüksek doğurganlık alışkanlığının kısa vadede değiştirilmeyeceğini, uzun dönemde yaşanacak olan sosyal ve ekonomik gelişmelerden etkilenerek doğum oranlarının düşeceği düşünülmüştür (Başar, 2010: 31).

Uluslararası alanda ise nüfus konusunda ortak bir politik duruş oluşturma çalışmaları bu dönemde devam etmiştir. Birleşmiş Milletler 1970 yılında aldığı bir kararlarla, 1974 yılını "Dünya Nüfus Yılı" ilan ederek, dünya ülkelerinin dikkatini çekmek istemiştir. Bu çabalara ek olarak 1974 yılında Romanya'nın başkenti Bükreş'te Dünya Nüfus Kongresi toplanmış ve bu toplantıya 136 devlet katılmıştır. Bu toplantı BM'nin düzenlediği ilk hükümetler arası nüfus konferansı olmuştur (Mauldin et al, 1974: 358).

Bu toplantıda ülkelerin nüfus konusunda ortak bir duruş sergilediklerini söylemek güçtür. Nüfus planlaması ve aile planlaması uygulamalarının ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı yapacağı inanisına birçok ülke karamsar yaklaşmıştır. Toplantıda ülkelerin bu konu hakkında duruşlarını şu şekilde

gruplandırabiliriz. İlk grup nüfus sorunu olarak adlandırılan meselenin aslında dünya refahının eşit bir şekilde planlanamaması ve gelişmiş ülkelerin dünya kaynaklarını aşırı şekilde kullanmalarından kaynaklanan bir sorun olduğuna inanmaktadırlar. Hızlı nüfus artışına yönelik uygulanan aile planlaması uygulamaları, gerçek anlamda gelişmeyi sağlamamaktadır. Bu düşünceyi paylaşan ülkeler dönemin Sahra altı Afrika Ülkeleri, Cezayir, Arjantin, Çin, Arnavutluk, Romanya, Küba ve Peru’dur. İkinci grup ise gerçekten hızlı nüfus artışının bazı ülkelerde sosyal ve ekonomik kalkınmayı engellediğini düşünmektedir. Fakirlik, kötü sağlık koşulları, yüksek ölüm oranları ve eğitimsizlik bunun en önemli sebebidir. Hindistan ve Mısır bu düşünceye örnek gösterilmiştir. Konferansta bu iki egemen görüşün yanında nüfus olayına sadece niceliksel ya da rakamsal yaklaşımlar yerine daha bütüncül bakanlarda olmuştur. Bu gruba göre ise nüfus artışı ve buna yönelik gerçekleştirilen nüfus politikalarının, ekonomik büyümeyi dengede tutacak şekilde uygulanması gerekmektedir. Nüfus politikaları ekonomik ilerlemeye ket vurmuyacak şekilde ayarlanmalıdır. Bu görüşü daha çok Anglo-sakson devlet geleneğinden gelen ülkeler savunmuştur. Bu konferansta doğu bloğu olarak adlandırabileceğimiz Doğu Avrupa Ülkeleri ise (Romanya ve Yugoslavya hariç) bu konuya daha siyasi bir yaklaşım göstermişlerdir. Onlara göre bir nüfus sorunu yoktur. Nüfus sorunu olarak karşımıza çıkan olgular sosyal ve ekonomik düzensizliklerden kaynaklanmaktadır (Hunter, 1976: 2-3).

Bükreş’te konferansında nüfus hakkındaki fikir ayrılıklarının bu kadar çeşitli olması, ortak bir nüfus politikası oluşturmayı engellemiştir. Bu nedenle konferansta, katılımcı ülkelere nüfus hakkında gerçekleştirecekleri politikalarla ilgili bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. İlk olarak bütün ülkelerin, bireylere kendi çocuklarının sayısını ve çocuk sahibi olma zamanını serbestçe belirleyebilme hakkı vermelidir. Sorumlu ebeveynlik için uygun eğitim desteklenmeli ve bu eğitim herkes için ulaşılabilir olmalıdır. Aile planlamalarında sosyal servisler yalnızca istenmeyen gebeliklere yoğunlaşmamalı, aynı zamanda gönülsüz kısırlaştırma uygulamaları engellenmeli ve evlat edinmenin önünü açacak adımlar atılmalıdır. Eşit statüdeki erkek ve kadının evlenmesi toplumun yaşam standardını geliştirdiği için, bu gerçeklik aile planlamacıları tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Kadının statüsünde yapılacak olan iyileştirmelerle hem toplum ilerlemekte hem de istenmeyen gebelikler engellenebilecektir. Kadınların eğitimi ve iş dünyasında daha fazla yer almalarıyla birlikte, toplumsal dönüşüm ve gelişim daha hızlanacaktır. Çocuk işçiliği ve çocuk istismarını ortadan kaldırmak ve yaşlı insanlar için sosyal refah programları güçlendirilmelidir (Hunter, 1976: 14.)

Bükreş Nüfus Konferansı’yla birlikte 1940’lı yıllardan beri ABD’li nüfus bilimciler tarafından savunulan, hızlı nüfus artışının üçüncü dünya ülkelerinin temel sorunu olduğu görüşü önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke uzmanları, nüfus artış hızının temel bir problem olarak benimsememiştir. Bunun yerine daha çok az gelişmişlik, işsizlik, yetersiz beslenme, kadının ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve adil refah dağıtımı konularına dikkat çekilmiştir (Hodgson, 1988: 556).

1970 ve 80’li yıllar arasında ise kamunun aile planlaması uygulamalarına yönelik yoğun bir politik baskının olmadığı görülmektedir. Hızlı nüfus artışı her ne kadar ekonomik büyümenin önünde büyük bir engel olarak devamlı suretle gündemde kalsa da siyasi istikrarsızlık ve koalisyon dönemleri, bu politikaların gündeme gelmesini ve uygulanmasını geri plana itmiştir. Türkiye’de aile planlaması uygulamaları yoğun dış yardıma ve yatırıma rağmen başarılı olamamıştır. Bunun nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz; bebek ölümlerinin yüksek olması nedeniyle ailelerin daha fazla çocuk sahibi olma eğilimi; sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği; aşiret düzeni ve toprak ağalığının geniş aileyi ve birden fazla evliliği savunması; ekonomik yönden zayıf ailelerde çocuğun gelir kaynağı olarak görülmesidir (İlcin, 1988: 566).

Aile Planlaması uygulamaları 1980’li yıllara doğru gelirken bazı değişimler geçirmiştir. Ülke düzeyinde doğum kontrol kullanım oranlarında anlamlı artışlar meydana gelmiş; 1963’te doğum kontrol uygulamalarını kullananların oranı %22 iken 1983’te bu oran %62’ye çıkmıştır. Kırsal alanda kente oranla doğum kontrolün benimsenmesi ve doğum kontrol yöntemlerinin uygulanmasında daha başarılı olunmuş, 1983 yılında kırsal alanda doğum kontrol yöntemi kullananların oranı %51’e ulaşmıştır. Burada dikkat çeken şey ise köyden kente hızlı göçün yaşanmasıyla birlikte, özellikle 3 büyük şehirde doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasında önemli düşmeler meydana gelmiş ve doğum oranları yüksek oranlarda seyretmiştir (Peker, 2009: 101). Doğum kontrol yöntemlerindeki ilerlemelere rağmen, düşük yapma önemli bir doğum kontrol yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1981 yılında Türkiye’de

düşük yaparken ölen kadınların oranı 100 binde 220 iken gelişmiş ülkelerde bu oran 100 binde 2,5'tir. Türkiye'de 1981 yılında 450.000 düşük işlemi gerçekleştirilmiş, bunlardan ancak %7'si sağlık nedenleriyle, geri kalanı ise isteyerek kürtaj uygulamasından faydalanmıştır (İlcin, 1988: 566).

1.3. 1982 ve 2000 Arası Dönem

1980'li yıllar hem politik hem de ekonomik açıdan, yeni düşünceleri siyasetin gündemine getirmiştir. 1980 askeri darbesinin ertesinde Türkiye, yeni bir siyasi ve ekonomik sisteme doğru yol almaktaydı. Turgut Özal ile başlayan bu değişim süreciyle birlikte, IMF ile antlaşmalar yapılmakta, kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirilmekte ve serbest piyasa ekonomisine geçmeye yönelik düzenlemelerle, yeni bir toplumsal düzen oluşturulmaya çalışılmıştır (Aysan, 2014: 77).

Askeri darbelerin gölgesinde oluşan vesayet odakları, Türk siyasetinin ve kamu yönetiminin politika üretiminde önemli bir etkiye sahipti. 1960 askeri darbesinin etkisiyle yeni bir nüfus politikasına geçen ülkemiz, 1980 askeri darbesiyle birlikte yine mevcut nüfus politikalarında değişikliğe gitmiştir. İlk olarak 1982 Anayasası'nın 41. maddesinin 2. fıkrasında "Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" ifadesine yer vererek aile planlamasının yerini sağlamlaştırılmıştır. Mayıs 1983 tarihinde, 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu tekrar gözden geçirilmiş ve daha liberal bir kanun olan 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir (Eryurt vd., 135).

Bu yasaları karşılaştırmalı olarak incelediğimizde önemli değişiklikler göze çarpmaktadır. Örneğin 557 sayılı kanunun 1. maddesinde gebeliği tıbbi zorunluluklar haricinde sona erdirmek veya sterilizasyon yasakken, 2827 sayılı kanunun 2. maddesinde gebeliğin sona erdirilmesi tıbbi zaruretler koşulu kaldırılmış, gebeliğin sonlandırılması ve sterilizasyonun devlet koruması altında yapılmasının önü açılmıştır. 557 sayılı kanunda nüfus planlamasının halka duyurulması, SSYB tarafından hazırlanacak bir yönetmelik esasına göre resmi ve askeri teşekküllerle işbirliği yapılacak şekilde yürütülür ifadesine yer verilirken, 2827 sayılı kanunda ise daha geniş kapsamlı bir işbirliği ve eşgüdüm sağlanmaya çalışılmıştır. Eşgüdüm SSYB'nin koordinasyonunda, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın katkılarıyla hazırlanacak ve Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girecek olan yönetmelik esasına göre yürütülecektir. 557 sayılı kanunda yalnızca hekimler gebeliği önleyici yöntemleri uygularken, 2827 sayılı kanunda ise gebeliği önleyici yöntemlerin eğitimini alan hekim, hemşire ve ebenin de bu uygulamaları yapabileceği kabul edilmiştir. 557 sayılı kanunda ancak bir hastalık veya arıza hallerinde doktor raporlarıyla sterilizasyon yapılabilirken, 2827 sayılı kanunun 4. maddesinde sterilizasyon uygulaması kişinin isteğine bırakılmıştır.

1980 askeri darbesinin ardından nüfus kanununda gerçekleştirilen bu değişikliklerin, birçok nedeni bulunmaktaydı. 1960'lı yıllardan itibaren yoğun bir kırdan kente göçe sahne olan büyük şehirler, sık sık siyasi çalkantılarla karşı karşıya kalmakta, hızla artan nüfusa karşılık düşük oranda seyreden ekonomik gelişmeler ve istihdam oranları, ülke genelinde huzursuzluğu arttırmaktaydı. Siyasi kurumların kitlelerin isteklerine cevap veremeyişi ve kamusal hizmetlerin yerine getirilemeyişinden doğan boşluğu, sıra dışı örgütlenmeler doldurmaktaydı. Ambargolar, temel ihtiyaç maddelerinin piyasada karaborsaya düşmesi de bu durumun şiddetini daha da arttırmaktaydı. Bu karmaşık durum, kitlelerin kontrol altına alınamaması sorununu doğurmuştur. 1980 askeri darbesinin ardından, kitleleri durağan hale getirmek için, birçok siyasi hakkın kısıtlanmasına gidilmiştir. Bu politika değişikliğinin dümenine ise dönemin en etkili siyasi figürü Kenan Evren geçmiştir. Askeri darbeden sonra mevcut nüfus kanununun değiştirilmesi Milli Güvenlik Konseyi'nin öncelikleri arasında yer almıştır. Kenan Evren söz konusu değişiklikleri halka anlatırken "İki Çocuk Yeter" sloganıyla duyurmuş ve halkın desteğini arkasına almaya çalışmıştır (Tokgöz, 03.04.1982: 2).

Bu politika değişikliğine iş dünyasından da önemli oranda destek gelmiştir. Vehbi Koç hızlı nüfus artışının ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu vurgulayarak, aile planlaması çalışmalarına destek vermiştir. 27.12.1984'te Milliyet Gazetesi'nde çıkan habere göre, aile planlaması uygulamalarına şu şekilde destek vermiştir. "Eskiden Ankara'da bir laf vardı. Bir anaya, bir babaya, bir yedek, bir ödek derlerdi. Bu da ikişerden 4 çocuk eder. Ödek, askere gidip ölene denirdi. O sıralarda harp vardı. Yedek de, o sıralar salgın olan hastalıklar içindi. Ama şimdi ne harp ne de salgın-hastalık var. Öyleyse ailesine göre iki-üç çocuk yeter". Vehbi Koç aile planlaması eğitimine de ayrıca önem vererek işletmelerinde bu eğitimlere yer vermiştir. Bu eğitimlere yurt dışından uzmanlar

getirmiştir. Örneğin 800’ü bayan 2500 kişinin çalıştığı Bozkurt Mensucat Fabrikası’nda aile planlaması eğitimi verilmiş, bu eğitimin başına da aile planlaması uygulamalarında uluslararası çalışmalara sahip Boston merkezli Pathfinder Vakfı’nın Türkiye temsilcisi Türkiz Gökgöl getirilmiştir (Milliyet, 27.12.1984: 7).

Vehbi Koç’un aile planlamasıyla ilgili çalışmaları bununla sınırlı kalmamıştır. 3 Ekim 1985 yılında Vehbi Koç’un önderliğinde bir grup iş adamı Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı’nu kurmuştur. Vakıf başkanı olan Vehbi Koç bu vakfi kurmadaki niyetlerini, nüfus artış hızını %2,2’den 2000 yılına kadar %1,5 seviyesine indirme çalışmalarına yardımcı olmak olarak tanımlamıştır. Vakfın hükümet destekli olduğunu da vurgulayan Vehbi Koç, hızlı nüfus artışının kalkınma problemlerine yol açtığını vurgulamıştır (Milliyet, 13.10.1985: 9)

Özel sektörün bu aktivitelerinin yanı sıra, kalkınma planlarında da nüfus ve kalkınma ilişkisi arasında bağlar kurulmaya devam edilmiştir. 1985-1989 yıllarını kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, refah artışına bağlı olarak nüfus artış hızının düşmesinden ötürü, toplumun refahını arttıracak uygulamalara ağırlık verileceği belirtilmiştir. Nüfusun sağlık, eğitim, barınma ve beslenme imkânlarını arttırmak, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (DPT Yayını, 1985: 125). 1986’ya gelindiğinde SSYB “Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması” kampanyası başlatmıştır. Cumhurbaşkanı sıfatıyla Kenan Evren’in başlattığı bu kampanya “Allah Verdi, Allah Aldıya Son” sözleriyle medyaya yansımıştır (Milliyet, 24.03.1986: 2).

1990-1994 yıllarını kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da beşeri kaynağın niteliklerinin geliştirilmesi ve nüfusun istikrarlı bir ekonomik gelişme için, uygun bir nüfus artış hızına sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca demografi konusunda araştırma yapan ve eğitim veren kuruluşlar desteklenerek, periyodik araştırmaların yapılmasına hız verilmesi planlanmıştır (DPT Yayını No: 2174, 1990: 284-285). Fakat bütün bu çabalara rağmen, 1980 askeri darbesi ve 1982 Anayasası’ndaki düzenlemelerle daha kapsayıcı hale getirilmeye çalışılan aile planlaması uygulamaları, beklentilerin altında kalmıştır. Bunda aile planlamasının uygulanması için yeterli alt yapının olmaması, toplumun gerçeklerine uygun bir düzenlemeye gidilmemesi etkili olmuştur. Toplumun inanışlarını ve yaşam tarzını geri plana itip, aile planlaması uygulamalarını bir tür modernleşme hareketine dönüştürme gayreti, toplumda karşılık bulmamıştır. İstenmeyen gebeliklerin önlenmesinde kürtaj uygulamasının serbest bırakılması gibi yasal düzenlemeler, toplum tarafından amacı dışında kullanılmaya başlamıştır. Kürtaj bir tür doğum kontrol yöntemi haline gelmiş ve toplumda yaşanan yoğun talep yüzünden bu hizmetin devlet tarafından verilmesi güçleşmiştir. Özellikle 10 haftaya kadar yasal olarak uygulanabilen kürtaj uygulaması, yoğun talepler yüzünden vaktinde yapılamaz hale gelmiş ve toplum yasadışı yollarla kürtaj hizmetinden faydalanmaya çalışmıştır. Aile planlaması hizmetlerinin bu şekilde kördüğüm haline gelmesi ve nüfus artış hızında beklenen yavaşlamanın sağlanamaması, politikacıların ve sanayicilerin kendi hatalarını ve beceriksizliklerinin faturasını yine halka çıkarmalarına yol açmıştır.

1994 Kahire Nüfus Konferansı’nda nüfus artışının dünyayı felakete sürükleyeceğine yönelik karamsar bakış açısı kaybolmaya başlamıştır. Asya ve Latin Amerika’daki doğum oranlarının yavaşlamaya başlaması, gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının yenileme düzeyinin altına inmesi ile küresel nüfus patlaması endişesi ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu gerçeklikten hareketle Kahire Nüfus Konferansı’nda nüfus planlamasına yönelik çalışmaların yerini, nüfus hareketlerinin kadın sağlığına ve kadın haklarına yönelik ne tür etkiler yarattığını ele alan bir politika değişimi yaşanmıştır. Bu durum nüfus ve aile planlaması hareketini, üreme sağlığı ve hakları hareketine dönüştürmüştür (Bozkurt, 2011: 55).

2. SONUÇ

Kahire Nüfus Konferansı’yla birlikte, nüfus artış hızını azaltmaya yönelik politikalar, güvenilirliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle ülkemizde askeri darbelerle yakın bir ilişki ile gelişen, nüfus ve aile planlaması uygulamalarında istenilen sonuçlar elde edilememiştir. ABD’li uzmanların 1945’li yıllardan beri nüfus alanında çalışmalar yapan uzmanların demografik geçiş teorisi üzerinde çalışmalar yaptıkları ve ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre belirli nüfus hareketlerinden geçtikleri bilinmektedir. Ancak tuhaf bir şekilde ülkemizin nüfus planlamasında yer alan uzmanlar, bu gelişim süreçlerine önem vermeyip, tepeden indirme bir yöntemle hem nüfus hareketinin değiştirilebileceğini

hem de toplumun hızla kalkınacağına yönelik değerlendirmeler yapmışlardır. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleriyle hayata geçirilen 557 sayılı ve 2827 sayılı kanunlarla, sivil siyasetin gerçekleştirmediği ekonomik kalkınmayı zorlayıcı bir yöntemle gerçekleştirilebileceği savunulmuştur. Ancak Demografik Geçiş Süreci'nin bizlere gösterdiği şey toplumların sahip oldukları doğurganlık oranlarının, toplumların gelişmişlik süreçleriyle yakından ilgili olduğudur. Bu nedenle bu süreçlere dışarıdan müdahale ederek kalkınmanın sağlanması mümkün olamamıştır. Toplumun genelini etkileyecek bu tür politikaların sivil siyaset eliyle yürütülememesi de ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü halk ile devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan sivil yönetimin ortadan kalkmasıyla birlikte, toplum darbe yönetimlerinin uygulamak istediği politikalara karşı direnç göstermiştir.

Aile ve nüfus planlamasına yönelik gerçekleştirilen adımlar, toplumda farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Politikaların bir dayatma yöntemiyle dış yardımlar ve yabancı uzmanlar tarafından yapılması, bu uygulamalara toplumun şüpheli bir tavırla yaklaşmasına yol açmıştır.

Günümüzde geline nokta (2000 sonrası) nüfusun planlanması iç dinamiklerle gerçekleştirildiğinde istenilen sonuçların elde edilebileceği anlaşılmıştır. Türkiye'de nüfus artış hızı geçmiş dönemlerle karşılaştırıldığında önemli oranda düşmüştür. Doğum sırasındaki bebek ölüm oranları da başarılı bir şekilde düşürülmüştür. Tartışma konusu olan nüfusun yeniden artışının nasıl sağlanabileceğine doğru evrilmeye başlamıştır. Geline durumda sivil siyaset ve sivil toplumun katkılarıyla nüfus projeksiyonlarının yapılması, programlarının oluşturulması ve politikalara yansımaları önemli hale gelmiştir. Artık askeri darbelerle değil sivil yönetimler eliyle nüfus politikalarının oluşturulması ve toplumsal dinamiklerin hesaba katılması stratejik bir hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2013), Türkiye'de Doğurganlık Oranlarının Düşmesi Potansiyel Etkiler ve Proaktif Politika Önerileri, 2013.
- Akın, A., (2007), Emergence of The Family Program In Turkey, The Global Family Planning Revolution: Three Decades of Population Policies and Programs, Warren C. Robinson-John A. Ross ed., The World Bank, 85-102.
- Akın, A., (2007). Emergence of The Family Program In Turkey, The Global Family Planning Revolution: Three Decades of Population Policies and Programs, Warren C. Robinson-John A. Ross ed., The World Bank, 85-102.
- Anderson, L. S., (1970) Country Profiles Turkey, Collombia Üniversitesi, International Institution for The Study of Human Reproduction. Population Council, Ford Foundation, New York, 1-8.
- Aral, B., (2013). Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik, SETA, 72.
- Arı, Kemal,(1992). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 8(23), 409-420.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi (2006), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara.
- Aydemir, Ş. S., (1932). Çok Nüfuslu Anadolu, Kadro Dergisi, 5, 31-36.
- Aysan, M. F., (2014). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar, Türkiye'de Toplumsal Değişim, Lütfi Sunar ed., Nobel Yayınevi, İstanbul, 67-87.
- Başar, E., (2010), Demografiye Giriş, Gazi Kitapevi, Ankara.
- Behar, C. vd., (1999). Türkiyenin Demografik Fırsat Penceresi, Türkiye Sanayiciler ve İş adamları Derneği (TÜSİAD) Yayınları.
- Bozkurt, Ö. K., (2011) Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı(ICPD, 1994) Eylem Programı'nın Türkiye'de Uygulanan Sağlık Politikalarına Yansımalarının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İncelenmesi, T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, 2011, Ankara.

- Boztaş, Asena, (2014). Wilson İlkeleri’nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif, *Akademik Bakış*, 7(14), 163-176.
- Caldwell, J. C. ve Caldwell, P., (1986). *Limiting Population Growth and The Ford Foundation Contribution*, Frances Printer, London, 1986.
- Cillov, H. (1966). Aile Planlaması Eğitiminde Yeni Gelişmeler İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 25(3), 137-167.
- Çakmak, F., (2007). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Çakmak, Fevzi, (2009). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, 8(18-19), 89-115.
- Çamurcu, H., (2005). Dünya Nüfus Artışı Sorunu, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(13), 87-105.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (22-24 Kasım 1973), Nüfus Sorunu ve Organize Sektörde Aile Planlaması Sempozyumu, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Uluslar Arası İşçi Örgütü(İLO), Ankara.
- Dirican, R., (1998). Prof. Dr. Nusret Fişek’in Kitaplaşmamış Yazıları-II, Ana Çocuk Sağlığı Nüfus Sorunları ve Aile Planlaması, Türk Tabipler Birliği, 1998.
- Doğan, M., (2011). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 293-307.
- DPT Yayını (1963), I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara.
- DPT Yayını (1968), II. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968-1972), Ankara.
- DPT Yayını (1973), III. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977), Ankara.
- DPT Yayını (1979), VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983), Yayın No: 1664.
- DPT Yayını (1985), V. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985-1989).
- DPT Yayını (1990), VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990-1994), Yayın No: 2174.
- Ehrlich, P. R., (1988). *The Population Bomb*, Ballantine Book, New York.
- Elvan Feyzioğlu, “Devlet Bizi Spiralle Dinleyecek”, *Milliyet*, 19.02.1995, s. 15.
- Erdem, M. and Rose, K. W., (2000). American Philantropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundation, *The Turkish Year Book of International Relation*, 31, 131-157.
- Erenus, N., (1991). Türkiye’de Aile Planlaması Sorunları Dünü Bugünü Yarını, *Aile Yazıları* 6, Nüfus ve Aile Planlaması, drl. Beylü Dikeçligil vd., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Bakanlığı, Ankara, 335-342.
- Eryurt, M. A., vd., (2013). Türkiye’de Nüfus Politikası Öngörüler ve Öneriler, *Amme İdaresi Dergisi*, 2013, 6(4), 90-106.
- Fişek, Nusret, (1986). Türkiye’de Aile Planlaması Program Stratejisi, *Toplum ve Hekim*, 41, 37-41.
- Grimes, S., (1999). From Population Control to Reproductive Rights: Ideological Influences in Population Policy, *Third World Quarterly*, 19(3), 375-393.
- Güriz, Adnan, (1975). *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hartmann, B., (1995). *Reproductive Right and Wrongs: The Global Politics of Population Control*, Revised Edition, South End Press.

- Heperkan Y. ve Ruwford, J. C., (1991). Türkiye Nüfus Araştırmasının Metodu, Aile Yazıları 6, Nüfus ve Aile Planlaması, drl. Beylü Dikeçligil vd., Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Bakanlığı, Ankara, 107-122.
- Hodgson, D., (1988). Orthodoxy and Revisionism in American Demography, Population and Development Review, 14, 541-569.
- <https://saglik.sozlugu.org/castration/> (02.04.2019).
- <https://turkey.unfpa.org/tr/node/9295> (02.04.2019).
- <https://www.fordfoundation.org/about/about-ford/our-origins/> (02.04.2019).
- <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/lang--en/index.htm> (02.03.2019).
- <https://www.ippf.org/about-us> (02.04.2019).
- <https://www.popcouncil.org/about/timeline> (02.04.2019).
- <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/our-history/> (02.04.2019).
- <https://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history> (02.04.2019).
- Hunter, H. J., (1976). The United Nations World Populations Conference, Social Work Education and Population Project The University of Michigan, Michigan.
- İlcin, E., (1988) Aile Planlaması Türkiye ve Diğer Ülkelerin Yaklaşımı, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 15(314), 563-579.
- Journal of The Institute of Actuaries (1886-1994) (1966), World Population Conference Belgrade 1965, 1966, 92(1), s. 91-96.
- Kayıkçı, S., (2007). Küreselleşmenin Kamu Yönetimi Paradigmasına Etkisi ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları, Mülkiye Dergisi, 31(256), 69-90.
- Kişnişçi, H., (1974) Türkiye'de Aile Planlaması İle İlgili Faaliyetler, Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6, 67-72.
- Küçük, A., (2018). Hayırsever Kapitalizmi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının Rolü, Amme İdaresi Dergisi, 51(2), 87-116.
- Mauldin, W. P., et al, (1974) The World Population Conference and the Population Tribune, Studies in Family Planning, 5(12), 357-395.
- Milliyet (13.10.1985), "Koç, Gönüllü Nüfus Plancısı".
- Milliyet (24.03.1986), "Aile Planlaması Yarın Başlıyor".
- Milliyet (27.12.1984), "İki Çocuk Yeter".
- Oktay, E. Y., (2014). Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 31-53.
- Peker, M., (2009). Türkiye'de Nüfus Bilimin Kurumsallaşması ve Bu Süreçte Prof. Dr. Nusret H. Fişek'in Yeri, Memleket Siyaset Yönetim, 4(11), 132-162.
- Resmi Gazete (2 Haziran 1929), S. 1214.
- Resmi Gazete (30 Mart 1926), S. 336.
- Resmi Gazete (6 Mayıs 1930), S. 1489.
- Sabri, A., (1977). Çağımızda Nüfusun Önemi ve Türkiye Nüfusu, Türk Kültür Yayınları.
- Saraç, H., (1992) Nüfus Politikaları ve İlahi Dinlerdeki Uygulama, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

- Shorter, F. C. (1985). The Population after War of Independence, *International Journal of Middle East Studies*, 17(4), 417-441.
- Tamer, A. ve Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar, *Nüfusbilim Dergisi* 26, 73-88.
- Tandoğan Tokgöz (03.04.1982), “Aile Planlaması mı Kürtaj mı ?”, *Milliyet*, s. 2.
- Transactions of The Faculty of Actuaries (1954). The World Population Conference Rome, 23(188), p. 262-267.
- Türkay, Orhan, (1962). Türkiye’de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011, Ankara.
- Yörükoğlu, E. G., (1971) Dokuz Işıktaki Nüfus Politikası, Dokuz Işık Yayınları, Ankara.
- Zaim, S., (1973). Türkiye’de Nüfus Meselesi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.